

Rachel Cook, Shelly Day Sclater,
Felicity Kaganas (ur.) (2003),

SURROGATE MOTHERHOOD: INTERNATIONAL PERSPECTIVES

Oxford, Portland Oregon: Hart Publishing. 308
str. ISBN 1-84113-255-1.

Razvoj na področju reproduktivnih tehnologij skupaj z možnostmi, ki jih ponuja t. i. revolucija v genetiki, lahko zadajo zadnji udarec največji od velikih zgodb evropsko-ameriške sodobnosti – družini. Prav v sferi družine so znanstvene, tehnične in družbene spremembe morda imele najbolj dramatičen in očitno zaskrbljujoč vpliv. (Str. 4.)

Odnos do nadomestnega materinstva – kaj prinaša, ali bi moralo biti zakonsko urejeno, kako urediti pravna razmerja znotaj tega procesa – je problem za toliko družb zato, ker spreminja poznano v negotovo in nas sili v ponovno razmišljanje o naših vrednotah in njihovih temeljih. Urednice knjige *Surrogate Motherhood* v uvodniku navajajo avtorja Friedman in Squire, ki zapišeta, da nadomestno materinstvo poudari nestabilnost vzorcev »družine«, intimnosti, starševstva, odnosov med spoloma in spolnosti kot prepoznavnih znakov povojne evropsko-ameriške družbe. Nadomestno materinstvo namreč zamaje institucije (kdo je mati, kdo je oče, kaj je družina), fragmentira materinstvo in v reprodukcijo vključi še tretjo ali četrto osebo, vzpostavi pogodben odnos in s tem asimilira zasebna razmerja javnim. Nadomestno materinstvo, kot lahko preberemo v uvodu k knjigi, na eni strani potrjuje pojme o »naravnem«, na drugi strani pa jih ruši; briše meje o tem, kdo je starš (meje med socialnim in naravnim), postavljeno je v negotov prostor med »naravnim« in »umetnim« in tako odpira nove možnosti za razumevanje fenomenov izven dualizmov, ki smo jih vajeni. Ob tem se porajajo strahovi o izkoriščanju žensk, psiholoških poškodbah pri otrocih, komodifikaciji ženske reproduktivne moči in trgovanju z otroki.

Pogoste parole proti nadomestnemu materinstvu govorijo o nenaravnosti vedenja mater, ki rodijo

svoje otroke za druge, o negotovi čustveni usodi »naročenih« otrok, o izrabi nadomestnega materinstva pri ženskah, ki si gradijo kariero in nimajo časa za rojevanje.

Zato se različne države na različne načine sprejemajo z nadomestnim materinstvom – predvsem s ciljem zagotoviti čim manj zlorab in izkoriščanja. V pričujoči knjigi s podnaslovom »International Perspectives« so predstavljene različne situacije na področju zakonodaje in uredb v Ameriki, Veliki Britaniji, Izraelu in Novi Zelandiji. Peter R Brinsden v prispevku »Clinical Aspects of IVF Surrogacy in Britain« poda podatek, da asistenca v reproduktivnem zdravju (kot v Veliki Britaniji definirajo vlogo nadomestnega materinstva z oploditvijo *in vitro*) še vedno ni sprejeta v večini evropskih držav in po svetu (zakone ali uredbe glede nadomestnega materinstva ima 39 držav, a le v 12 državah je praksa dejansko dovoljena). Radhika Rao v prispevku »Surrogacy Law in the United States: The Outcome of Ambivalence« predstavi ameriški sistem nadomestnega materinstva, ki deluje v skladu z več politikami; ponekod je prepovedano, drugje je ohranjen *status quo*, spet v drugih državah je stanje regulirano, zakonsko najbolj urejeno pa je to področje v državah, kjer velja zahteva po pogodbenih razmerjih. V nasprotju z Veliko Britanijo, kjer je sistem poenoten, zapiše Rao, ZDA ne izvajajo niti neposredne prohibicije niti enoglasno ne dovoljujejo nadomestnega materinstva, temveč v splošnem kažejo pasiven odpor; država ne želi vpeljati pogodbenih odnosov in specifičnih pravil za dodeljevanje starševskih pravic in odgovornosti. Tudi Ken Daniels (»The Policy and Practice of Surrogacy in New Zealand«) na primeru Nove Zelandije razpravlja, da zakonodajalec ukrepa pragmatično, po kosih in postopoma, kar po avtorjevem mnenju izvira iz kompleksnosti problema in negotovosti glede tega, kako razviti javne politike glede te teme. V tem okviru je nadomestno materinstvo pogosto označeno kot sicer sprejeta, a kontroverzna praksa.

Nadomestno materinstvo ni nova reproduktivna tehnologija, zapiše Melissa Lane v prispevku »Ethical Issues in Surrogacy Arrangements«, saj prvi zapis o dogovoru med roditeljico in bodočimi starši najdemo že v Stari zavezi Svetega pisma. Derek Morgan pa ga v prispevku »Enigma Variations: Surrogacy, Rights and Procreative Tourism« kljub temu »arhaičnemu statusu« uvršča v reproduktivno

revolucijo in ga imenuje za enigmo, ki zaseda polje globoke moralne negotovosti, družbene tesnobe in čustvene ambivalence. Nadomestno materinstvo identificira kot socialno in etično raznovrstno, ker ga ni mogoče povezovati z univerzalnostjo in ga lahko interpretiramo kot naravni in uporabni proizvod reprodukcijske revolucije, pa tudi kot njen nenaravni in nenormalni artefakt. Uvršča ga med pojave, ki so deležni globokih in konfliktnih etičnih premislekov, kot npr. poskusi na človeških zarodkih, genetski inženiring, kloniranje itn. Melissa Lane še posebej razpravlja o etičnih vprašanih glede nadomestnega materinstva in jih predstavi kot osrediščena na tri poglobljena vprašanja: ali je nadomestno materinstvo moralno ali nemoralno, ali naj bo legalizirano in kakšna naj bo njegova oblika ter kakšne so posledice odločitve, da je izvajanje nadomestnega materinstva dovoljeno.

Lane opozori tudi na feministične prispevke k etični razpravi o nadomestnem materinstvu – na dva poglobljena tokova v feminizmu glede tega vprašanja. Nekaterim nadomestno materinstvo pomeni komodifikacijo ženske reproduktivne moči (nadomestne matere kot plačane roditeljice, celo prostitutke) in paternalistično kontrolo nad ženskimi telesi, druge pa zagovarjajo pravico do izbire in potencial nadomestnega materinstva, da spremeni odnose med spoloma in okrepi ženske, da uporabljajo svoje reprodukcijske zmožnosti, kakor želijo. Rao v tem pogledu pokaže, da lahko nadomestno materinstvo krepi ali ohromi individualno svobodo.

V tem okviru so zanimivi tudi podatki, kdo se pretežno odloča za vlogo roditeljice v odnosih nadomestnega materinstva. V Združenih državah je večina nadomestnih mater poročenih in že imajo svoje otroke (Rao), v Izraelu morajo biti neporočene in iste vere kot bodoči starši (Schuz), v Angliji pa so v več kot tretjini primerov nadomestne matere v sorodu z bodočimi starši (Brinsden). Zagotovo je slednji podatek povezan tudi z pravno ureditvijo in tveganji ali motivi vključenih v proces. V primeru Velike Britanije so primarne starševske pravice dodeljene roditeljici in bodoči starši si pravzaprav ne morejo legalno zagotoviti starševskih pravic pred rojstvom oz. pred posvojitvijo otroka. Če sta roditeljica in bodoča mati v sorodstvenem odnosu, je morda tveganje za prelom dogovora manjše. V takih pravnih situaciji so morda še bolj pomembne

organizacije za podporo. V Veliki Britaniji so leta 1988 ženske z izkušnjo nadomestnega materinstva ustanovile COTS (Childlessness Overcome Through Surrogacy); njegova naloga ni, kot poudarja Gena Dodd v prispevku »Surrogacy and the Law in Britain«, podobna ameriškim agencijam za nadomestno materinstvo, ampak želi posredovati predvsem izkušnje, izobraževati in ozaveščati nadomestne matere in bodoče starše glede celotnega procesa. Ena prvih držav, ki so zakonsko uredile nadomestno materinstvo, je bil Izrael; kot pokaže Rhona Schuz (»Surrogacy in Israel: An Analysis of the Law in Practice«), so vsi vpleteni v proces (bodoči starši, roditeljica in udeleženi strokovnjaki) zadovoljni z državnimi regulativami, ki so usmerjene zlasti v dobrobit otroka.

Zadovoljstvo vseh vpletenih v proces nadomestnega materinstva oz. odzivi na javne politike, ravnanje s tveganji in družbenimi odzivi itn. so teme, za katere so urednice ocenile, da so prav tako ali še bolj pomembne kot zakoni, politike in uredbe, in tako prvemu delu knjige (»Legal Regulation, Policy and Practice«) sledi del »Psychology and Culture«.

Če se vrnem k pravkar omenjeni sintagmi »dobrobit otroka« (ki je, kot vemo, konstrukt in se med družbami tudi razlikuje), ta gotovo vključuje tudi psihosocialno dimenzijo. Raziskav o tem, kakšen vpliv ima nadomestno materinstvo za otroke na čustveni ravni, še ni, piše Robert J. Edelman v prispevku »Psychological Assessment in 'Surrogate' Motherhood Relationships« a meni, da je psihološko svetovanje potrebno tako za starše in roditeljico, gotovo pa pozneje tudi za otroke. Tudi Rachel Cook razpravlja o pomenu svetovanja v prispevku »Safety in the Multitude of Counsellors: Do we Need Counselling in Surrogacy?« in opozarja, da v zahodnem svetu neplodnost pogosto sprejemamo kot nekaj telesnega, nekaj, kar zahteva zdravniško obravnavo; vendar je neplodnost povezana tudi z občutji, željami in družbenim svetom, ki predpisuje starševstvo kot normo in stigmatizira »jalovost«. Zato predlaga prehod od medicinskega modela k psihosocialnemu, kjer vidi ključno vlogo svetovanja o posledicah (nadomestnega materinstva), supportivnega svetovanja in terapevtskega svetovanja. Čeprav raziskav o učinkovitosti terapevtskega dela v okviru nadomestnega materinstva še ni, pa je gotovo potrebno, ugotavlja tudi Tim Appleton v

prispevku »Emotional Aspects: Effective Counselling and Support«.

»Tehnični« proces namreč spremljata tudi »emocionalni« in »družbeni« proces, piše Elly Teman v prispevku »Knowing the Surrogate Body in Israel«. Nadomestno materinstvo ogroža dominantne zahodne ideologije, po katerih obstaja med materjo in otrokom neuničljiva vez, in pomeni postopno dekonstrukcijo materinstva. V odnosu nadomestnega materinstva ženske sodelujejo pri oblikovanju materinske identitete – materinstvo definirajo kot nekaj utelešenega, kot intuitivno znanje o fetusu, in ga locirajo (skozi telesne in retorične konstrukte) kot zunanega roditeljici in del telesnega prostora bodoče matere, ugotavlja Teman. Pri tej »relokaciji« materinstva sodeluje strokovno (zdravstveno) osebje, ki tako »kolaborira« z obema ženskama. O kontekstu »prenosa« piše Heléna Ragoné v prispevku »Gift of Life: Surrogate Motherhood, Gamete Donation, Altruism«, ko razpravlja o »daru« in ugotavlja, da so odnosi »daru« med roditeljico in bodočimi starši povezani z evroameriško ideologijo sorodstva in so manj izraziti v primerih, kadar nadomestna mati donosi otroka s tujim jajčecem. Morda je to tudi eden od razlogov, da je v Izraelu, državi z morda najboljšimi praksami glede nadomestnega materinstva, polno nadomestno materinstvo (gestacijsko, ki vključuje jajčece in spermo bodočih staršev) prepovedano, pove Joseph Schenker v prispevku »Legitimising Surrogacy in Israel: Religious Perspectives«. Tudi Schenker kot pomembno dejanje v procesu identificira transfer materinstva od roditeljice k bodoči mami.

Ta »identitetna« vprašanja pa spremljajo tudi manj abstraktne teme, na primer, kakšne lastnosti iščejo starši pri roditeljici, kako bodo postopali v primeru multiple nosečnosti in ali bodo ohranili odnos z roditeljico še tudi po porodu, zapiše Lita Linzer Schwartz v prispevku »Surrogacy Arrangements in the USA«. Posebej pereče je v okviru nadomestnega materinstva vprašanje plačila nadomestni mami, ki odpira številne razprave na področju morale, ekonomije, religije itn. Ragoné navaja najpogostejše razloge, zakaj naj bi bilo plačevanje nadomestne matere prepovedano: ker naj bi otroka prizadelo, da je bila njegova roditeljica plačana, da ga rodi, ker neplačljiv odnos temelji na predpostavki, da so altruistični dogovori in razmerja trdnejša od plačljivih razmerij, ker naj bi nadomestne

matere želele iztržiti veliko denarja, ker obstaja strah, da bi cene naraščale in bi to spodbudilo nadomestno materinstvo kot komercialno dejavnost. Prav to stanje negotovosti, ki jo lahko »tržišče« izrablja v svoje namene, je treba prestopiti z intervencijo javnih politik, oblikovanih za ta namen. Kot pišeta Eric Blyth in Claire Potter v prispevku »Paying for it? Surrogacy, Market Forces, Assisted Conception«, je odgovornost države, da na ta način zaščiti interese vseh vključenih v proces in celo same družbe.

Kljub vsem »zaščitnim« ukrepom so tovrstne reproduktivne tehnologije sporne, ker obetajo omejeno število možnosti v omejenem številu situacij za omejeno število ljudi, zapiše Morgan. Drugi pglavitni argumenti proti nadomestnemu materinstvu, kot so jih v javnih in strokovnih diskurzih identificirale avtorice in avtorji, so še, da nadomestno materinstvo povečuje neenakost spolov in redukcijo žensk na njihovo reproduktivno zmožnost, komodificira otroke in odraža in krepi rasne in druge hierarhije (Rao), oblikuje vprašanja glede etičnih principov avtonomije, spoštovanja, zaščite ranljivih in odgovornosti (Daniels), krepi tradicionalno obliko družine z reproduciranjem pomena genetskih vezi med starši in otroki (Rao), omogoči, da imajo otroke tudi homoseksualni pari in samske osebe (Rao), družino premakne na področje tržišča, ko osebe stopajo v komercialno izmenjavo (Rao), še zlasti če je impliciran »nakup« otroka namesto izmenjava »daru« (Schwartz). Vsi ti konflikti in pomisleki v realnosti pomenijo, da država pogosto ostane neaktivna, ne želi posegati in s tem prisilji ljudi, da stopajo v ta razmerja na lastno tveganje (Rao). Lane zato zahteva priznanje in ravnanje z moralnimi tveganji, ki jih odnos med roditeljico in bodočimi starši gotovo vključuje.

To, ker se kaže kot nekakšna demonizacija nadomestnega materinstva in ustvarjanje velikih strahov, zavrne Marilyn Strathern v prispevku »Giving Nature a Helping Hand: Surrogacy, Technology, Society« z izjavo, da gre za »nove tehnologije, a stare prakse« (str. 293). Pojasni, da sicer nadomestno materinstvo ponuja nove možnosti za človeško reproduktivno zdravje, a da so etične dileme že poznane in da teme v nadomestnem materinstvu samo osvetlujejo tisto, kar je že prisotno v klinični medicini. Ugotavlja tudi, da je nadomestno materinstvo pomembno v biološkem procesu (nadomesti naravno oviro) in

tudi v socialnem smislu (iz neplodne ženske naredi družbeno zaželeno »pravo mater«).

Kdo je mati, kdo je »prava mati«, kakšna je »prava mati«, so verjetno ključna vprašanja, iz katerih se rojevajo ostale dileme, ki so skozi raznotero terminologijo, perspektive in možne alternative predstavljene v knjigi. Skozi očala feminizma bi lahko rekli, da te teme, ki veljajo za sporne, razprava o njih in ravnanje z njimi tako kot številne druge teme spet tečejo skozi kategorijo in realnost spola. Skozi prispevke v knjigi, ki segajo od poročil, priporočil, esejev in strokovnih in znanstvenih člankov, lahko sledimo bitkam, ki jih ženske, ker želijo postati matere in ker so pripravljene pomagati drugim ženskam, da postanejo matere, bijejo z družbenimi predsodki, pravnimi prazninami in pomanjkanjem kolektivne zavesti o tem, kako sprejeti in obravnavati nadomestno materinstvo.

Zato je knjiga, ki nima enotne metodologije, perspektive ali stališč, zanimivo branje za vsakogar, ki ga zanimajo teme, povezane z materinstvom in identiteto »matere«, še zlasti pa seveda za tiste, ki jih zanimajo nove reproduktivne tehnologije, vprašanja etike v reproduktivnem zdravju pa tudi vloge pomagajočih poklicev. Knjiga, ki morda na trenutke deluje fragmentirano, že z svojo strukturo pokaže veliko zalogo vprašanj in ravni diskurzov o nadomestnem materinstvu, na številne akterje v procesu in različne ideologije in interese, ki vplivajo na ravnanje z njim. Toda tudi sodobna zgodovina nadomestnega materinstva ni več tako zelo mlada in bo, upajmo, kmalu mogoče najti konkretne odgovore na vprašanja javnosti in strokovnjakov, pa tudi demistificirati oz. dedemonizirati prakse nadomestnega materinstva v korist vpletenih in širše družbe.

Ana M. Sobočan